

פרשני המקרא על התוכחה

מים ראשונים: כותרת הדף אינה מדויקת. הכוונה היא לבחון באיזו מידה כאשר פרשני המקרא באים לבאר את פרשות התוכחה, בפרשתנו ובפרשת בחוקותי, הם מסתכלים על עצמם: זמנם ומקומם. לכאורה, היינו מצפים שמי שיושב בגלות (רוב אם לא כל פרשני המקרא חי בגלות) ישאל את עצמו: האם פסוקים אלה נוגעים אלי? האם למקומי וזמני התכוונה התורה? האם ישיבתי היכן שאני נמצא היא תוצאה של פסוקים אלה? וכבר הקדשנו בפרשה זו דף בשם [תוכחתו של בשר דם](#), להבדלים בין תוכחת ספר דברים בפרשתנו ובין תוכחת ספר ויקרא בפרשת בחוקותי.

וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמָע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֹר לְעִשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי וְחֻקֹּתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּךָ הַיּוֹם וּבָאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהִשְׁגִּיחוּךָ: ... וְהָיָה שְׁמִיךָ אֲשֶׁר עַל רֹאשְׁךָ נִחְשֶׁת וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר תַּחְתֶּיךָ בְּרֹזֶל: ... פְּרִי אֲדָמְתְּךָ וְכֹל יִגְיעַךָ יֵאָכֵל עִם אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶת וְהָיִיתָ רֶק עֵשׂוֹק וְרֹצוֹץ כָּל הַיָּמִים: ... וְנִשְׁאַרְתָּם בְּמַתִּי מַעֲט תַּחַת אֲשֶׁר הָיִיתָם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֶב כִּי לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ: ....

וְהִפְצַדְתָּ ה' בְּכָל הַעַמִּים מִקְצֵה הָאָרֶץ וְעַד קְצֵה הָאָרֶץ וְעַבְדְּתָהּ שֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶת אֶתְּךָ וְאֶבְתִּיךָ עַץ וְאֶבֶן: .... וּבְגוֹיִם הֵהֱם לֹא תִרְגִּיעַ וְלֹא יִהְיֶה מְנוּחַ לְכַף רַגְלְךָ וְנָתַן ה' לְךָ שֵׁם לֵב רָגֹז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַבְּחוֹן נֶפֶשׁ: וְהָיָה חֵיפְךָ תִּלְאֵים לְךָ מִנְּגִיד וּפְחַדְתָּ לִילָה וְיוֹמָם וְלֹא תֵאֱמִין בְּחֵיפְךָ: ... וְהִשְׁיבְךָ ה' מִצָּרִים בְּאֲנִיּוֹת בְּדַרְךָ אֲשֶׁר אִמְרַתִּי לְךָ לֹא תִסְיֵף עוֹד לְרֵאתָהּ וְהִתְמַכְרְתָם שֵׁם לֹא יִבְיָד לְעַבְדִּים וְלִשְׁפָחוֹת וְאִין קִנְיָה: אֵלֶּה דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה לְכַתֹּב אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאָרֶץ מוֹאָב מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר פָּרַת אִתָּם בְּחָרֵב: (דברים כח טו-טז).

וְאִם לֹא תִשְׁמָעוּ לִי וְלֹא תִעֲשׂוּ אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה: ... וְנָתַתִּי פְנֵי בְכֶם וְנִגְפַתְּם לְפָנַי אִיבִיכֶם וְרָדוּ בְכֶם שְׁנְאִיכֶם וְנִסְתַּם וְאִין רֹדֶף אֶתְכֶם: ... וְנָתַתִּי אֶת עֲרִיכֶם חֲרָבָה וְהִשְׁמֹתִי אֶת מִקְדָּשֵׁיכֶם וְלֹא אֲרִיחַ בְּרִיחַ נִיחַחְכֶם: וְהִשְׁמַתִּי אֲנִי אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמְמוּ עֲלֶיהָ אִיבִיכֶם הַיִּשְׁבִּים בָּהּ:

וְאֶתְכֶם אֲזַרָה בְּגוֹיִם וְהִרִיקְתִּי אֲחֵרִיכֶם חֲרָב וְהִיָּתָה אֲרָצְכֶם שְׁמָמָה וְעֲרִיכֶם יִהְיוּ חֲרָבָה: ... וְאֶבְדְּתֶם בְּגוֹיִם וְאֶכְלָה אֶתְכֶם אֲרָץ אִיבִיכֶם: ... וְהִתְדוּ אֶת עֹנֶם וְאֶת עוֹן אֲבֹתֶם בְּמַעַלְם אֲשֶׁר מַעַלּוּ בִי וְאֶף אֲשֶׁר הִלְכוּ עִמִּי בְּקָרִי: וְזִכְרַתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶף אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזַכֵּר וְהָאָרֶץ אֲזַכֵּר: ... וְאֶף גַּם זֹאת הִיָּוֶתֶם בְּאָרֶץ אִיבִיחָם לֹא מְאֻסְתִּים וְלֹא גְעֻלְתִּים לְכַלְתֶּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתָּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיחֶם: וְזִכְרַתִּי לָהֶם בְּרִית רֵאשִׁינִים אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אִתָּם מִצָּרִים לְעֵינֵי הַגּוֹיִם לְהִיּוֹת לָהֶם לְאֱלֹהִים אֲנִי ה':

אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמְשָׁפְטִים וְהַתּוֹרֹת אֲשֶׁר נָתַן ה' בֵּינוּ וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי בְּיַד מֹשֶׁה: (ויקרא כו יד-מו).

רש"י דברים פרק כח פסוקים טד - טו

ועבדת שם אלהים אחרים - כתרגומו, לא עבודת אלהות ממש, אלא מעלים מס וגולגולות לכומרי עבודה זרה: לא תרגיע - לא תנוח. לב רגז - לב חרד. וכליון עינים - מצפה לישועה ולא תבוא: חייד תלואים לך - על הספק ... שמא אמות היום בחרב הבאה עלינו. ורבותינו דרשו זה הלוקח תבואה מן השוק: ³

¹ בחלוקה 'בגדול' פסוקי התוכחה (שרבים בהם קשים מאד לקריאה וכבר חז"ל העירו על כך, מובא בדברינו [תוכחתו של בשר דם](#)), נחלקים לשניים: המכות והעונשים שיבואו על העם בארץ, והגלות והחיים בצילה. אלה שתי הפיסקאות שיצרנו לעיל. והסיכום בחתימה קצרה ותמציתית: אלה דברי הברית וכו', שנראה שחותמת לא רק את פרשת הברכה והקללה, אלא את כל ספר דברים עד כאן. אנחנו מבקשים להתמקד כאמור בחלק השני, בחיים בגלות ובאופן בו פרשן מקרא שחי בגלות, מבאר פסוקים אלה ומתייחס אליהם.

² בדומה לכך גם החלוקה של התוכחה בספר ויקרא: העונשים שיבואו על העם בארץ, והגלות והחיים בה (יחד עם אזכור ותזכורת של הארץ החרבה מנוקדת מבט של החיים בגלות, שיש שדורשים אותה לטובה שהארץ מחכה לבניה שישבו, ספרא בחוקותי פרשה ב והמפרשים). וגם כאן יש משפט חתימה: "אלה החוקים והמשפטים וכו'" שגם הוא מן הסתם חותם לא רק את פרשת הברכה והקללה, אלא את חטיבת פרקים כה-כו של ספר ויקרא. (ראה בדברינו [שמיטה אצל הר סיני](#) בפרשת בהר). אלא שכאן יש תוספת חשובה והיא הזכירה המנחמת והתקווה: "וזכרתי את בריתי", את ברית הראשונים. היכן מצויה נחמה זו בפרשתנו? רק בפרשה הבאה, נצבים, פרק ל: "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה ... ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה וכו'".

³ וכך עד סוף הפרק, פירוש המשלב פשוט ומובאות מדרשות חז"ל: "ולא תאמין בחיידך - זה הסומך על הפלטר: בבקר תאמר מי יתן ערב - ויהיה הערב של אמש. ובערב תאמר מי יתן בוקר - של שחרית, שהצרות מתחזקות תמיד וכל שעה מרובה קללתה משלפניה". לא מצאנו ברש"י שום 'מבט במראה', הכל כאילו ב'מבט מהצד' של פרשן המקרא. ראה בדומה פירוש רש"י לתהלים עד ט: "אותותינו - שהבטחתנו ביד נביאך אין אנו רואים אותם בימים רבים שאנו בגולה, נתנבא אסף על ימי הגלות". והרי רש"י עצמו יושב באחת

רש"י ויקרא פרק כו פסוק לג – כך שנויה בתורת כהנים

ואתכם אזרה בגוים - זו מדה קשה, שבשעה שבני מדינה גולים למקום אחד רואים זה את זה ומתנחמין, וישראל נזרו כבמזרה, כאדם הזורה שעורים בנפה ואין אחת מהן דבוקה בחברתה: והריקותי - כששולף החרב מתרוקן הנדן. ומדרשו חרב הנשמטת אחריכם אינה חוזרת מהר, כאדם שמריק את המים ואין סופן לחזור. והיתה ארצכם שממה - שלא תמהרו לשוב לתוכה ומתוך כך עריכם יהיו חרבה, נראות לכם חרבות, שבשעה שאדם גולה מביתו ומכרמו ומעירו וסופו לחזור כאילו אין כרמו וביתו חרבים, כך שנויה בתורת כהנים.⁴

אבן עזרא דברים פרק כח (סח) – זאת ברית ערבות מואב

והתמכרתם - אינו כמו ונמכרתם, רק פירושו: אתם תבקשו למכור עצמכם, אנשים ונשים ואין קונה. והנה זאת הברית במצות השם בערבות מואב:⁵

רד"ק ישעיהו סג יז – הגלות והצרות עלינו

"לְמַה תִּתְעַנֶּה ה' מִדְרָכֶיךָ תִּקְשִׁים לְבַנו מִיְרֵאֲתֶיךָ שׁוֹב לְמַעַן עֲבָדֶיךָ שְׂבָטֵי נְחֻלְתֶּיךָ" - בראותינו שלווה הרשעים ואורך הגלות לנו והצרות תמידות עלינו, הנה אנו תועים מדרכיך ואומרים אין תקוה עוד. וכאילו אתה תתענו בהאריך גלותינו. ובאמרו: תתענו תקשיח לבנו, אינו אומר על כולם, אלא רבים מישראל נתיאשו מהגאולה לאורך הגלות.⁶

בכור שור דברים פרק ל פסוק ג – הגלות שאנו מפוזרים בו

"ושב ה' אלהיך את שבותך": מגלות - בבל, "ושב וקבצך": מגלות - הגדול והארוך הזה שאנו מפוזרים בו בכל העולם.⁷

רמב"ן דברים פרק כח פסוק מב – על זמן גלותנו היום

ודע, כי התוכחות במארה ובמהומה ובמגערת ובדבר והעץ ופרי האדמה ושאר כל התוכחות, הם כולם עד כלותו אותך מעל האדמה אשר אתה בא שמה לרשתה. אבל אחרי הגלות לא יקלל אותם, רק לעבוד שם אלהים אחרים עץ ואבן ... והוא הגלות שגלינו לרומי על לכת אגריפס המלך שם ... ואמר: "ישא ה' עליך גוי מרחוק" (פסוק

מאותן ארצות "אשר הפיצך ה' אלהיך שמה", אולי גם בגלות עליה התנבא אסף! רש"י אמנם לא חזה אישית בפרעות תתנ"ו (מסעי הצלב) שאירעו בסוף ימיו משום שבאותה עת גר בצרפת, אבל מן הסתם שמע על "החרב הבאה עלינו" ועל "הצרות המתחזקות". ביך כך וביך כך האם אין גם הוא עצמו מצוי "בכיליון עיניים ומצפה לישועה שלא תבוא"?

⁴ גם בתוכחת ספר ויקרא, בקטע המתייחס לגלות ולחיים בה, מפרש רש"י עפ"י מדרש ספרא ואינו מוסיף שום נופך משלו. הכל כפרשן/דרשן שמבאר את הפסוקים ומסתייע במקורות אחרים ותו לא. ראה אמנם פירושו בהמשך שם: "אז תרצה הארץ ... את אשר לא שבתה - שבעים שנה של גלות בבל הן היו כנגד שבעים שנות השמיטה ויובל שהיו בשנים שהכעיסו ישראל בארצם לפני המקום". אך היא הנותנת, אם רש"י מפרש את התוכחה של ספר ויקרא על גלות בית ראשון, תוכחה שכפי שראינו, התקווה והזכירה בצידה, מה עם התוכחה בפרשתנו? האם התיאור של פזורות ישראל ביישובים קטנים ומרוחקים שאינם רואים זה את זה, האם התיאור של אדם גולה שאינו ממהר לשוב לארצו, אינם מתאימים לימי רש"י? האם כל זה רק "שנויה בתורת כהנים" בלי שום נגיעה לחיי רש"י ודורו? ודורות שלפניו ואחריו?

⁵ זה כמעט כל מה שיש לאבן עזרא לפרש בקטע התוכחה המתאר את החיים בגלות, שהוא מעניינינו! פירושו במקביל בתוכחת ספר ויקרא הוא מפורט ועשיר יותר, אבל עיקר המיקוד שלו שם הוא בפירושי לשון ודקדוק. באופן דומה גם פירוש רש"י. בספר דברים אין הוא מתייחס כמעט בכלל לקטע התוכחה שהוא מעניינינו (להוציא ויכוח קטן עם סבא רש"י אם "מי יתן ערב", זה הערב הקודם, אמש, או הערב הבא, סוף היום!) וגם בפירושו לתוכחת ספר ויקרא לא מצאנו מזור. הנה כי כן, רש"י לא לבד (ניתן לצרף לחבורה גם את רס"ג) ונראה שיש כאן מגמה ברורה, לפחות של פרשני המקרא מהדור הראשון לא לתת לתוכחות ולגלות המתוארת בהם פירוש קונקרטי המשקף את מציאות זמנם. וסיבתם עמהם. אז למה כיוונה התורה? או לחילופין, מה פשר הגלות בהם חיו ופעלו פרשנים אלה? ובוטל הדבר שאם כבר יש התייחסות, אזי העדיפות ניתנת בברור לתוכחת ספר ויקרא ובפרט לפסוק: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם". **בנושא זה** הרחבנו לדון בפרשת בחוקותי והראינו איך ממשפט שחז"ל לא כ"כ אהבו וראו בו "נחמה" פחותה, הפך הפסוק למוטיב של הישרדות וקיום מתמשך בגלות.

⁶ כך ברגעי יאוש ושפל. אבל גם ברגעי תקווה, כפי שמפרש רד"ק את הפסוק בתהלים עז יב: "אֲזַכֹּר מַעֲלָלֵי יְהוָה כִּי אֶזְכְּרָה מִקֶּדֶם פְּלֹאֵךְ - פֶּלֶאךְ שַׁעֲשִׂית מִקֶּדֶם בְּמִצְרַיִם, כְּשֶׁאֲזַכֹּר אוֹתָם הַמַּעֲלָלִים וְהַנְּפִלְאוֹת שַׁעֲשִׂית מִקֶּדֶם לְהוֹצִיאֲנוּ מִמִּצְרַיִם... וְכִמוֹ שַׁעֲשִׂית אוֹתָם הַנְּפִלְאוֹת אַחַר הַיְאֹשׁ וְאִבּוֹד הַתְּקוּהָ כֵן יַעֲשֶׂה עִמָּנוּ בְּזֵה הַגְּלוּת, אִף עַל פִּי שְׂאֲנוּ נוֹאֲשִׁים מִפְּנֵי אוֹרֵךְ הַגְּלוּת". וכך חוזר רד"ק על מוטיב התארכות הגלות ברבים מפירושו לתהלים, ישעיהו, ירמיהו ועוד. אבל אף מילה לא בפירושו לתוכחות שבתורה. מדוע? כי אין בדינו פירוש של רד"ק לתורה, להוציא ספר בראשית. ולא נותר לנו אלא לנחש מה היה רד"ק כותב על פסוקי התוכחה. האם היה הולך בדרכם של רש"י, רשב"ם ואבן עזרא קודמיו, או שהיה הולך בדרכו כאן בספר תהלים ובדרכם של יוסף בכור שור ורמב"ן שלהלן.

⁷ הנה סנונית ראשונה, ר' יוסף בכור שור (הריב"ש, מבעלי התוספות, אשכנז/צרפת מאה 12) ששם מראה עצמית-היסטורית אל מול פסוקי התוכחה ומתייחס לגלות "הגדול והארוך שאנו מפוזרים בו". הוא אמנם עושה זאת בפרשת נצבים, בנחמה המאוחרת של תוכחת ספר דברים ואינו מתייחס לתוכחה של פרשת כי תבוא, גם עושה זאת מאד בקצרה, אבל נראה שלו שמורה זכות הבכורה. מה שירחיב מאד רמב"ן הספרדי להלן.

(ט), כי באו אספסינוס וטיטוס בנו עם חיל גדול מרומיים בארץ ולכדו כל ערי יהודה הבצורות, והצר להם מאד כאשר ידוע בספרים שלכדו גם חומות ירושלים ולא נשאר רק בית המקדש וחומת העזרה ... וכאשר נלכדה גם היא, אז נתקיים "ונסחתם מעל האדמה". ואז שבו הרומיים לארצם ובידם גלות ירושלים וביד עמים רבים אשר אתם מיון ומצרים וארם ויתר עמים רבים, ונתקיים (פסוק סד) "והפיצך ה' בכל העמים וגו'" ⁸. והכתובים הבאים אחר כך עונשם בגלות, וכן: "והיו חיך תלאים לך מנגד" (פסוק סו) מפני פחדותינו בגלות ביד העמים הגוזרים עלינו גזירות תמיד. והנכון, שהוא רמז לדורות ההם שהיו בזמן חורבן הבית השני, כי היו מתנכלים להם להאבידם לגמרי ... אבל אחרי היותנו בגלות בארצות אויבנו לא נתקללו מעשה ידינו ולא אלפינו ועשתרות צאננו ולא כרמינו וזיתינו ואשר נזרע בשדה, אבל אנחנו בארצות כשאר העמים יושבי הארץ ההיא, או בטוב מהם שרחמיו עלינו, כי ישיבתנו בגלות היא בהבטחה שאמר לנו (ויקרא כו מד) "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם כי אני ה' אלהיהם". וכבר פירשתי בסדר אם בחקותי (שם שם טז) סוד הברית הזאת, וכי הוא על זמן גלותנו היום ביד החיה הרביעית. ואחר כך יבטיח בגאולה ממנו ⁹.

רמב"ן ויקרא פרק כו פרשת בחוקותי – גלות בית ראשון וגלות בית שני¹⁰

ודע והבן כי האלות האלה ירמזו לגלות ראשון, כי בבית הראשון היו כל דברי הברית הזאת הגלות והגאולה ממנו. שכן תראה בתוכחות, שאמר: "ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם", ואמר: "להפרכם את בריתי", והזכיר בהם במות וחמנים וגלולים (פסוק לו), כי היו עובדי עבודת כוכבים ועושים כל הרעות. והוא שאמר (פסוק לא) והשימותי את מקדשיכם ולא אריח בריח ניחוחכם, יתָרָה בהם לסלק מהם מקדשו וקבול הקרבנות שהיו לרצון לו במקדש ההוא. והעונשים עליהם ¹¹...

והסתכל עוד בענין הגאולה ממנו, שאינו מבטיח רק שיזכור ברית אבות וזכירת הארץ ... לא שימחול עונם ויסלח חטאתם, ויוסיף אהבתם כקדם, ולא שיאסוף את נדחיהם. כי היה כן בעלותם מבבל, שלא שבו רק יהודה ובנימין והלויים עמהם מעט, ומקצת השבטים אשר גלו לבבל, ושבו בדלות, בעבדות מלכי פרס. וגם לא אמר שישבו בתשובה שלימה לפניו, רק שיתודו עונם ועון אבותם (פסוק מ), ומצינו אנשי בית שני עושים כן כמו שהתודה דניאל ... וכן נחמיה התודה... ועזרא ... וכל אלה דברים ברורים בברית הזאת שהוא באמת ירמזו לגלות הראשון והגאולה ממנו: ¹²

אבל הברית שבמשנה תורה ירמז לגלותנו זה ולגאולה שנגאל ממנו. כי הסתכלנו תחילה שלא נרמז שם קץ וקצב ולא הבטיח בגאולה, רק תלה אותה בתשובה. ולא הזכיר בעבירות ההם שיעשו אשרים וחמנים ושיעבדו עבודת כוכבים כלל ... שכך היה בבית שני, כמו שאמרו (יומא ט ב) שבית ראשון מפני מה חרב, מפני עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. בית שני שאנו בקיאים בהם שהיו עוסקין בתורה ובגמילות חסדים מפני מה חרב:

⁸ זו ההבחנה המרכזית והחשובה שעושה רמב"ן על חלוקת התוכחה להרס ולחורבן הארץ מצד אחד, ולגלות מצד שני, שתיאורה יבוא בפסקה הבאה. וממנו למדנו כפי שכתבנו בהערה 1 לעיל. בפסוקי התורה יש אמנם חזרה מסוימת, ראה פסוקים לו-לז ואילך בפרק כח שמתארים לכאורה את הסבל בגולה, ובפסוק מט חוזר תיאור הכיבוש וההרס בארץ ושוב בפסוק סד היציאה בגלות, אבל 'בגדול' זו הבחנה מרכזית אשר מחלקת את התוכחה לשני מצבים, זמנים ומקומות. מי מהם קשה יותר?

⁹ הגלות היא מצב קשה ובלתי נסבל, אבל ברבות השנים הפך לנסבל ומאפשר לא רק קיום פיס: "אחרי היותנו בגלות בארצות אויבנו לא נתקללו מעשה ידינו ולא אלפינו ועשתרות צאננו ולא כרמינו וזיתינו ואשר נזרע בשדה" (איפה בדיוק?), אלא אפילו התפתחות רוחנית (מה שרמב"ן לא כותב, אבל אנחנו מסיקים מעצם כתיבתו וכתבתו כל שאר הפרשנים שרובם ככולם חיו ופעלו בגולה). בין השיטין הוא מזכיר את השנים הקשות בארץ לאחר החורבן (ומתעלם מהפריחה הארץ-ישראלית בתקופת המשנה והתלמוד, המפעל הגדול של התנאים, האמוראים, התלמוד והמדרשים), ומסיים בבשורה של "לא מאסתים ולא געלתים לכלותם" שלא כאן מקומה. למרות שרמב"ן כאן מביא את פרשת התוכחה של ספר דברים, פרשתנו, הוא לא מביא את פסוקי הנחמה של פרשת נצבים כפי שראינו בפירוש בכור שור לעיל, אלא נזקק לנחמה של תוכחת ספר ויקרא. נושא לדיון על שולחן שבת.

¹⁰ דברים דומים, אולי אפילו ברורים יותר, כותב רמב"ן בפרשת בחוקותי ואנו הקדמנו המאוחר לכבודה של פרשת השבוע.

¹¹ ויש גם קשר ברור בין פסוקי התוכחה בספר ויקרא, ממשך שם רמב"ן בקטע שקצרנו, ובין תוכחות הנביאים, בפרט תוכחות הנביא ירמיהו, כגון מעשהו בגאולת השדה בענתות (ירמיהו פרק לב, ראה [דברינו בנושא זה](#) בפרשת בהר) ודברי התורה "אז תרצה הארץ את שבתותיה וגו' כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה", דברים שחוזרים גם בדברי הימים ב לו כא: "למלאת דבר ה' בפי ירמיהו עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שבתה למלאת שבעים שנה". ומסכם שם רמב"ן את דבריו: "אם כן, דבר ברור הוא שעל הגלות ההוא דיבר הכתוב".

¹² גם מהגאולה / נחמה של תוכחת ספר ויקרא ניתן ללמוד שהיא מדברת על שיבת ציון בימי בית שני, שבאה בזכות זכירת האבות והארץ לאחר השלמת ריצוי שבעים השנים; אך לא הייתה קיבוץ גלויות אמתי, רק שיבה חלקית, תחת עולה של פרס (ואח"כ עמים אחרים), שיבה של וידוי ולא של תשובה גמורה. ומכאן ברור שיש המשך הן לתוכחת ספר דברים שכאילו נצפתה מראש והן להבטחות לשיבה / תשובה מלאים של פרשת נצבים. ומכאן גם התוקף של "לא מאסתים ולא געלתים" של ספר ויקרא לזמנו של רמב"ן שהוא אחר חורבן בית שני. סוף דבר, מסכם רמב"ן, ברית ספר ויקרא מדברת על "הגלות הראשון והגאולה ממנו".

מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם. ולא הזכיר שם המקדש וריח ניחוח כאשר הזכיר כאן, שלא היתה האש יורדת ואוכלת הקרבנות בבית שני, כמו שהעידו במסכת יומא שם (כא ב).¹³

והגאולה בברית ההיא השנית, גאולה שלמה מעולה על כולם... והבטיח: "והטיבך והרבך מאבותיך", שהיא הבטחה לכל שבטי ישראל, לא לששית העם. ושם הבטיח שיכריח ויִקְלָה המגלים אותנו ... רמז לשתי האומות אשר ירדפו תמיד אחרינו.¹⁴ ואלה דברים יבטיחו בגאולה העתידה הבטחה שלמה יותר מכל חזיונות דניאל.¹⁵ וכן מה שאמר בכאן (בפסוק לב) "ושממו עליה אויביכם", היא בשורה טובה מברשת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו. וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמותה, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם.¹⁶

רמב"ן בראשית מז כח תחילת פרשת ויחי – אנחנו עם רומי ואדום

... וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבנו ביאתנו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה. ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות ארך עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגליות. ואנחנו בו כמתים אומרים: יבשו עצמותינו נגזרנו לנו. ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה', ויהיה להם אבל כבד בראותם כבודנו. ואנחנו נראה בנקמת ה', יקימנו ונחיה לפניו.¹⁷

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: פתחנו בסקירה של פרשנים שקדמו לרמב"ן, כיצד הם מתייחסים לתוכחת פרושתנו ופרשת בחוקותי מנקודת מבט זמנם ומקומם בגולה, שהיא תוצאת תוכחות אלה, וראינו שרובם המכריע נוקט עמדה של פרשן/תצפיתן ולא פרשן/מעורב. רמב"ן הוא הדוגמא הבולטת של פרשן שלא מהסס 'להיות מעורב' ולפרש תוכחות אלה פירוש היסטורי הנוגע לזמנו ומקומו. חשבנו להמשיך בפרשנים שאחרי רמב"ן שהכירו את פירושו, אך קצר המצע מהשתרע והמסכה כהתנסס והזמן המועט. מהמעט שבדקנו: רבי בחיי בן אשר, ספורנו, אלשיך, כלי יקר ואור החיים, נראה שהם חוזרים לעמדת הפרשן/תצפיתן, חלקם מצטטים את רמב"ן אבל לא הולכים בדרכו. הגלות שבה הם חיים מצויה בפרקי תהלים רבים, בפסוקי שיר השירים, בגלות מצרים (כרמב"ן אבל לא ממש בדרכו), בברית בין הבתרים ועוד. לא בפרקי התוכחה. ועל נושא תפיסת הגלות והגאולה במחשבת הדורות מן הסתם כבר כתבו רבים וטובים.

¹³ רמב"ן מאריך בפירושו למצוא פסוקים בתוכחת ספר דברים שמכוונים לשלטון הרומיים שהם "גוי אשר לא ידעת" (בניגוד לאשורים ולבבלים השמיים הקרובים לנו גיאוגרפית ותרבותית), לשעבוד הקשה בעת שמשלו בארץ, לחורבן שהמיטו על הארץ ולהגליה מהארץ: "שהיו הרומיים מושלים בארצנו ולוקחים הבנים והבנות כרצונם. וכן ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא (שם פסוק מח), היא עבודתנו שעבדנו הרומיים בארצנו, ושריהם מושלים בארץ ומכבידים עלינו עול כבד ולוקחים גופינו וממונינו כאשר הוא ידוע בספרים".

¹⁴ פה נראה שרמב"ן כולל גם את מלכות ישמעאל שחסרה בכל המדרשים המדברים על ארבע המלכויות שהאחרונה היא אדום. עליית ישמעאל – האסלאם שהיא לכאורה "החיה / המלכות החמישית" אשר לא נצפתה, היא נושא נכבד שדנו בו גדולי עולם (ובהם רמב"ן מול אבן עזרא) ויש לדון בו בנפרד. ראה הביטוי "תחת אדום ולא תחת ישמעאל".

¹⁵ רמז/עקיצה של רמב"ן לכל העוסקים בניבוי הקץ ע"ס נבואות דניאל? הכל בתורה, אומר רמב"ן!

¹⁶ כאן נזקק רמב"ן למדרש ספרא בחוקותי פרשה ב פרק ו שרואה בשממון הארץ "מידה טובה" ונחמה פורתא: "והשימותי אני את הארץ, זו מדה טובה שלא יהו ישראל אומרים הואיל וגלינו מארצנו עכשו אויבים באים ומוצאים עליה נחת רוח שנאמר ושממו עליה אויביכם היושבים בה, אף האויבים הבאים אחרי כן לא ימצאו עליה נחת רוח". ושוב יש לנו שימוש בפסוק מתוכחת ספר ויקרא המשמש ציפייה לגאולה מהגלות שמתוארת בתוכחת ספר דברים. ורמב"ן אישית מקיים מצוות עליה לארץ ומוצא אותה חרבה ושוממה ואין לדעת אם שמח על כך ומצא בכך נחת רוח (ראה דברינו פיתוחי חותם בפרשת תצוה, בסוף הדף). כך או כך, נראה שרמב"ן הוא הפרשן המובהק עם הראייה ההיסטורית-קונקרטי של פסוקי התוכחה, הן בפרשתנו והן בפרשת בחוקותי.

¹⁷ לפירוש רמב"ן בפרשתנו ובפרשת בחוקותי, נראה שצריך לחבר את פירושו בתחילת פרשת ויחי בעת שהוא סוקר, במבט רחב של סוף ספר בראשית, את סיפור יוסף ואחיו שמסתיים בהשתקעות במצרים. האם הייתה זו גזירה משמים או סיבוב והשתלשלות של סיבות ומעשי ידי אדם? וכדבריו הקשים שם: "כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז ז) רומי הרשעה. כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם, ויעקב ירד שם מפני הרעב, וחשב להינצל עם בנו בבית אוהב לו ... והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען ... אבל ארך עליהם הגלות, ומת שם ועלו עצמותיו וכו'". בהנחה שרמב"ן לא מפרש 'נקודתית' וניתן לקשר את דבריו אלה עם אלה, יש לערוך דברים אלה מול הדברים שלעיל, אך לא נעשה זאת ונשאיר לשואבי המים לדון בכך, לחומרא או לקולא, כל אחד ואחת כידו ורוחו הטובים. נסתפק בציון שגם מקור זה מעיד על גישתו ההיסטורית של רמב"ן ועל אי רתיעתו מלתת לפסוקי התורה משמעות קונקרטי.